

XVIII
a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

XVIII

a m ž i a u s
studijos

5

LIETUVOS
Didžioji Kunigaikštystė
Luomas. Pašaukimas. Užsiėmimas

Sudarytoja
RAMUNĖ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos
institutas

Vilnius
2019

XVIII amžiaus studijos | Eighteenth-Century Studies

Recenzuojamas tęstinis mokslo leidinys, leidžiamas nuo 2014 m. | Peer-reviewed journal published since 2014.

Redakcinė kolegija | Editorial Board

Pirmininkė | Editor-in-Chief

Prof. dr. Ramunė ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ

Lietuvos istorijos institutas

Atsakingasis sekretorius | Editorial Secretary

Dr. Adam STANKEVIČ

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Lina BALAIŠYTĖ

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

Prof. dr. Richard BUTTERWICK-PAWLIKOWSKI

Europos koledžas Natoline, Londono universiteto koledžas |

College of Europe, Natolin, University College London

Prof. habil. dr. Jolanta GELUMBECKAITĖ

Frankfurto prie Maino Goethe's universitetas | Goethe-Universität Frankfurt am Main

Doc. dr. Liudas GLEMŽA

Vytauto Didžiojo universitetas

Doc. dr. Robertas JURGAITIS

Vytauto Didžiojo universiteto Švietimo akademija

Prof. habil. dr. Janina KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas, Pedagogikos fakultetas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Pedagogiczny

Doc. habil. dr. Ilja LEMEŠKIN

Prahos Karolio universitetas, Baltistikos centras | Univerzita Karlova v Praze

Dr. Andrejus MACUKAS | канд. гіст. н. Андрэй МАЦУК

Baltarusijos mokslų akademijos Istorijos institutas |

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі

Prof. habil. dr. Dariusz ROLNIK

Katovičų Silezijos universitetas | Uniwersytet Śląski w Katowicach

Dr. Gintautas SLIESORIŪNAS

Lietuvos istorijos institutas

Dr. Asta VAŠKELIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Prof. habil. dr. Andrzej B. ZAKRZEWSKI

Varšuvos universitetas, Teisės istorijos institutas | Uniwersytet Warszawski, Wydział Prawa i Administracji

Svetainė internete | Website <http://www.istorija.lt/journals/xviii-amziaus-studijos/>

Redakcinės kolegijos adresas | Contact address

Lietuvos istorijos institutas

Kražių g. 5, 01108 Vilnius, Lietuva

El. paštas smigelskyte.stukiene@gmail.com

Knygos leidybą pagal „Valstybinę lituanistinių tyrimų ir sklaidos 2016–2024 metų programą“ finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-LIP-19-7)

Sponsored by the Research Council of Lithuania

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos nacionalinės

Martyno Mažvydo bibliotekos Nacionalinės bibliografijos duomenų banke (NBDB).

© Sudarymas, Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, 2019

© Straipsnių autoriai, 2019

© Lietuvos istorijos institutas, 2019

ISBN 978-609-8183-64-1

ISSN 2351-6968

TURINYS

- Pratarmė / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 8
Foreword / *Ramunė Šmigelskytė-Stukienė* ... 12

TARP PAŠAUKIMO IR UŽSIĖMIMO

Andrea Mariani

- Działalność duszpasterska jezuitów w Wilnie: między reformą trydencką a lokalnymi uwarunkowaniami ... 18
Ganytojiška jėzuitų veikla Vilniuje: tarp Tridento reformos ir vietos sąlygų. *Santrauka* ... 43

Jonas Drungilas

- Lietuvos mažesniųjų brolių konventualų provincijos kolektyvinis portretas (XVIII a. antroji pusė – XIX a. pradžia) ... 44
Collective Portrait of the Lithuanian Order of Friars Minor Conventual (late eighteenth–early nineteenth century). *Summary* ... 65

Domininkas Burba

- Livonijos kanauninko, Vilkaviškio klebono Vincento Bakuzičiaus biografija. Keletas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės katalikų dvasininko portreto detalių ... 67
Biography of Canon Priest of Livonia, Parish Priest of Vilkaviškis Wincenty Bakuzicz. A Few Strokes to the Portrait of the Eighteenth-Century Roman Catholic Priest of the Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 81

MOKYMAS. MOKYKLOS. MOKYTOJAI

Aistė Paliušytė

- Dailininkų mokymas Radvilų dvare XVIII amžiuje ... 84
Training of Artists in the Residences of the Radvilas in the Eighteenth Century. *Summary* ... 105

Kazimierz Puchowski

- Pijarskie *Collegium Nobilium* w Wilnie. Korzenie i konteksty ... 107
Vilniaus pijorų *Collegium Nobilium*. Ištakos ir kontekstai. *Santrauka* ... 143

Janina Kamińska

- Szkoły Wydziału Litewskiego w strukturze szkolnej Komisji Edukacji Narodowej ... 144
Lietuvos švietimo apygardos mokyklos Tautinės edukacinės komisijos mokyklų struktūroje. *Santrauka* ... 156

Ewa Kula

Wizytacja Adama Kazimierza Czartoryskiego szkół Wołyńskich i Ukraińskich i jej znaczenie dla Komisji Edukacji Narodowej ... 157
Adomo Kazimiero Čartoriskio atliktos Voluinės ir Ukrainos mokyklų vizitacijos reikšmė Tautinei edukacinei komisijai. *Santrauka* ... 177

Olga Mastianica-Stankevič

Profesinės inteligentijos gimimas: Jono Bobrovskio (1777–1823) gyvenimo ir kūrybos atvejis ... 178
The Birth of Professional Intelligentsia: Case of Jan Bobrowski's (1777–1823) Life and Creation. *Summary* ... 189

LUOMAS. KARJERA. VEIKLA

Valdas Rakutis

Luomas, pašaukimas ir profesija Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenėje 1775–1794 m. ... 192
Estate, Calling and Profession in the Military of the Grand Duchy of Lithuania in 1775–1794. *Summary* ... 211

Arnaud Parent

Užsienio mokslininko adaptacija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: dr. Jeano-Emmanuelio Gilibert'o atvejis ... 212
Adaptation of a Foreign Scientist in the Grand Duchy of Lithuania: Case of Dr Jean-Emmanuel Gilibert. *Summary* ... 228

Lina Balaišytė

Dailininkas XVIII amžiuje: karjeros galimybės ... 229
The Artist in the Eighteenth Century: Career Opportunities. *Summary* ... 252

Rasa Butvilaitė

Architektas XVIII amžiaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės visuomenėje ... 254
Architect in the Society of the 18th Century Grand Duchy of Lithuania. *Summary* ... 270

Auksė Kaladžinskaitė

Giuseppe Fontana – architektas ir bajoras: giminės istorija ... 271
Giuseppe Fontana: Architect and Nobleman: the Family History. *Summary* ... 283

Bernadetta Manys

Wileńscy zarębacze w pierwszej połowie XVIII wieku, czyli historyczne „studium przypadku” ... 284

Vilniaus mėsininkai XVIII a. pirmojoje pusėje, arba istorinis

„atvejo tyrimas“. *Santrauka* ... 299

ANOTACIJOS. RECENZIJOS

Adam Stankevič. *Lietuvos Vyriausiojo Tribunolo veikla*

XVIII a. antrojoje pusėje, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2018. – 527

p. ISBN 978-609-8183-42-9 / *Darius Vilimas* ... 304

Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai.

Descriptions of the Old Roads of the Grand Duchy of Lithuania, parengė / prepared by Algirdas Antanas Baliulis, Tomas Čelkis, Vilnius:

Vilniaus universiteto leidykla, 2018, – 430 p. ISBN 978-609-07-0007-5 /

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 307

Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794, tom II: *Słownik biograficzny*,

redakcja naukowa: Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa:

Oficyna Wydawnicza ASPRA, 2018, – 774 p. ISBN 978-83-754-5848-0 /

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė ... 312

Iliustracijų sąrašas ... 317

Asmenvardžių rodyklė ... 319

Vietovardžių rodyklė ... 334

SZKOŁY WYDZIAŁU LITEWSKIEGO W STRUKTURZE SZKOLNEJ KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ*

JANINA KAMIŃSKA

Uniwersytet Warszawski

Adnotacja. Komisja Edukacji Narodowej w chwili powołania w 1773 roku nie miała jeszcze wizji swej struktury organizacyjnej. Jej ostateczne ustalanie trwało dość długo. Stało się to bowiem dopiero po dziesięciu latach, gdy w 1783 roku członkowie Komisji Edukacji Narodowej zatwierdzili *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. Zgodnie z zapisem *Ustaw* kraj został podzielony na dziesięć wydziałów szkolnych: sześć w Koronie i cztery w Wielkim Księstwie Litewskim. Na Litwie powstały wydziały Litewski, Nowogródzki, Żmudzki i Poleski.

Artykuł pokazuje ogólny obraz pracy szkół średnich Wydziału Litewskiego, które funkcjonowały w Grodnie, Wilnie, Białymstoku, Wiszniewie, Postawach, Wołkowysku, Mereczu, Lidzie i Szczuczynie. Ukazuje ich działalność pod kątem nauczycieli, uczniów, realizacji programu nauczania oraz sukcesów i porażek wychowawczych.

Słowa kluczowe: Komisja Edukacji Narodowej, Wydział Litewski, szkoły Wydziału Litewskiego, *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*.

Nadrzędnym celem powołanej 14 października 1773 roku Komisji Edukacji Narodowej była nowa organizacja szkolna i wychowanie dobrych, światłych obywateli, oddanych państwu. Na tę kwestię zwrócili uwagę komisarze już w pierwszym dokumencie Komisji – Uniwersale z 24 października 1773 roku. Podkreślili bowiem, że „ćwiczenie i edukacja młodzi jest jedynym dla państw ciągłego uszczęśliwienia warunkiem”¹. Cel przyszłej edukacji został następnie uszczegółowiony, a było nim wychowanie narodowe i patriotyczne, czyli idee zaczerpnięte od Stanisława Konarskiego (1700–1773), który jako nadrzędne stawiał wychowanie dobrego człowieka i dobrego obywatela².

* Tekst jest fragmentem pracy *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Szkoły Wydziału Litewskiego*, przygotowywanej w ramach realizacji grantu Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki: *Komisji Edukacji Narodowej model szkoły i obywatela. Koncepcje, doświadczenia i inspiracje*, Nr 11H12031481, w latach 2012–2018.

1 Komisja Edukacji Narodowej Korony Polskiej i W. X. Litewskiego, w Warszawie 24 października 1773 r. [Uniwersał], in: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej – rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i zaopatrzył wstępem oraz przypisami Józef Lewicki, Kraków: Arct, 1925, p. 1.

2 Stanisław Konarski, *De viro honesto et bono cive ab ineunte aetate forzando*, tłum. Irmina Lichońska, in: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. I: *Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, wybór i opracowanie Stefan Wołoszyn, Kielce: Strzelec, 1995, p. 503.

Komisja miała zatem wyraźnie określony cel działania, ale nie miała jeszcze wizji struktury organizacyjnej całego szkolnictwa. Jej ustalanie trwało dość długo. Rozpoczęło się już co prawda w pierwszych latach działalności Komisji, ale ostateczna struktura została zapisana w *Ustawach Komisji Edukacji Narodowej* i przepisach szczegółowych³.

W pierwszych latach komisarze zaproponowali utworzenie szkoły średniej o 6 klasach w każdym województwie (województwa), a w każdym mieście powiatowym szkoły niższej o 3 klasach, zwanej powiatową. Mimo iż wstępnie projektowano utworzenie tylko szkół średnich dla szlachty, w wizji całościowej reformy szkolnictwa pojawiła się także szkoła poziomu elementarnego, czyli szkoła parafialna, która miała funkcjonować w każdej parafii. Toczyła się też dyskusja na temat przyszłości uniwersytetów i ich roli w całym systemie⁴.

Pierwszy podział administracyjny został ustalony na posiedzeniu Komisji 22 czerwca 1774 roku. Wówczas komisarze powołali sześć departamentów, nad którymi sprawowali opiekę. Województwa podolskie, braclawskie, kijowskie i wołyńskie objął Adam Kazimierz Czartoryski, województwo wielkopolskie – August Sułkowski, województwo mazowieckie – Andrzej Zamoyski, Litwę – Ignacy Massalski i Joachim Chreptowicz, województwo lubelskie i podlaskie – Ignacy Potocki, krakowskie, sandomierskie i płockie – Michał Poniatowski⁵.

W 1778 roku komisarze ustalili kolejny podział terytorialny szkół, który obejmował siedem departamentów szkolnych. Zostały one powierzone poszczególnym komisarzom, którzy – jak poprzednio – mieli sprawować nad nimi bezpośrednią opiekę. W Wielkim Księstwie Litewskim ustalono dwa departamenty: Ignacego Massalskiego, który sprawował nadzór nad szkołami w województwach wileńskim i trockim oraz Księstwie Żmudzki, a także departament Joachima Chreptowicza, który czuwał nad szkołami w województwach nowogródzkim, brzesko-litewskim i mińskim. W departamentach funkcjonowały szkoły wojewódzkie i powiatowe oraz parafialne, a uniwersytety, czyli Akademia Krakowska i Akademia Wileńska nie były jeszcze poddane reformie i pracowały według dawnych organizacji. W przypadku szkolnictwa poziomu średniego w województwie wileńskim naczelne miejsce przypisano szkole wileńskiej, która stała się szkołą wojewódzką.

3 *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej 1773–1785*, oprac. Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 235, 236–239, 252–254.

4 Henryk Barycz, Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia, in: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, Wrocław: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948, t. II, z. 1, p. 83; Bogusław Leśnodorski, Uniwersytety w epoce Oświecenia, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1964, nr 4, p. 893 i nast.; Janina Kamińska, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pultusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna; Warszawa: ASPRA-JR, 2004, p. 17–28.

5 *Protokoły posiedzeń Komisji, 1773–1785*, p. 25–26; Ambroise Jobert, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794) – jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przełożyła i uzupełniła Mirosława Chamcówna, przedmową opatrzył Henryk Barycz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979, p. 32.

W 1781 roku, w związku z opracowywaniem ustawodawstwa szkolnego, Komisja podzieliła kraj na wydziały szkolne. Planowała utworzyć ich aż szesnaście: dziewięć w Koronie (Poznański, Łęczycki, Warszawski, Płocki, Krakowski, Lubelski, Łucki, Żytomierski, Kamieniecki) i sześć na Litwie (Wileński, Kowieński, Grodzieński, Brzeski, Miński i Nowogródzki) oraz jeden osobny wydział szkół koronnych pijarskich. Podział ten okazał się jednak niedogodny z uwagi na znaczne rozproszenie szkół, które było szczególnie dotkliwe dla wizytatorów⁶.

Ostateczne ustalenie administracji szkolnej nastąpiło w 1783 roku po wydaniu *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. W kwietniu Komisja przedstawiła *Tabelę zgromadzeń akademickich i szkół w Koronie*, a w maju *Tabelę zgromadzeń akademickich i szkół w Wielkim Księstwie Litewskim*⁷. Dokumenty te pokazują wyraźny podział kraju na dziesięć wydziałów szkolnych, niezależnych od podziału administracyjnego. Komisja powołała sześć wydziałów w Koronie: Wielkopolski, Małopolski, Mazowiecki, Wołyński, Ukraiński, Pijarski i cztery wydziały w Wielkim Księstwie Litewskim: Litewski, Nowogródzki, Żmudzki⁸.

***

Do Wydziału Litewskiego weszły szkoły w Grodnie, Wilnie, Białymstoku, Wiszniewie, Postawach, Wołkowysku, Mereczu, Lidzie i Szczuczynie. Naczelne miejsce przypadło szkole grodzieńskiej, która stała się szkołą wydziałową, czyli

- 6 Hanna Pohoška, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1957, p. 62–63, 293–296. Zob. też: Renata Dutkova, *Komisja Edukacji Narodowej. Zarys działalności, wybór materiałów źródłowych*, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973, p. 33–34.
- 7 Ogłoszenie *Ustaw Komisji Edukacji Narodowej* nastąpiło 11 kwietnia 1783 roku. Podział Korony na wydziały szkolne Komisja ogłosiła 19 kwietnia, a Litwy 3 maja 1783 roku. Zob.: *Protokoły posiedzeń Komisji, 1773–1785*, p. 235–239, 251–254. Praca nad *Ustawami* trwała kilka lat. Pierwsza wersja została wydana w 1781 roku jako *Projekt. Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*. Ostateczna wersja była ogłoszona w 1783 roku. Pierwsze pełne od 1783 roku wydanie *Ustaw*, przygotowane do druku przez Kalinę Bartnicką z Instytutu Historii Nauki im. Ludwika i Aleksandra Birkenmajerów Polskiej Akademii Nauk i wydane w trzech wersjach językowych (polskim, litewskim i angielskim) ukazało się przy wsparciu finansowym Ministerstwa Edukacji Narodowej w 2015 r. Zob. *Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane = Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatų, skirti akademiniams luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose = The Statutes of the Commission of National Education as prescribed for the academic estate and for the schools in the lands of the Commonwealth: roku 1783*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015.
- 8 Józef Łukaszczyk, *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, Poznań: nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1850, t. 2, p. 254–255; Hanna Pohoška, *op. cit.*, p. 63, 134–135; Renata Dutkova, *op. cit.*, p. 34; Irena Szybiak, Z dziejów szkoły, in: *Sztuka nauczania. Szkoła*, pod red. Krzysztofa Konarzewskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991, p. 33; Kalina Bartnicka, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”, 1998, p. 114.

zawiadywała wszystkimi szkołami niższymi – podwydziałowymi. Szkoła wojewódzka w Wilnie straciła status szkoły stojącej wysoko w hierarchii i stała się szkołą podwydziałową, podległą szkole grodzieńskiej. Opiekę nad wszystkimi szkołami w Wielkim Księstwie Litewskim sprawowała Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego w Wilnie. O takiej organizacji szkolnej poinformował nauczycieli w Wilnie wizytator Franciszek Bienkowski⁹.

Przy tworzeniu wydziału komisarze kierowali się zapewne sugestiami pierwszych wizytatorów – Franciszka Bienkowskiego i Grzegorza Piramowicza, którzy w 1782 roku odwiedzili szkoły. W swych raportach proponowali oni bowiem lokalizację danej szkoły do wydziału wileńskiego lub wydziału grodzieńskiego. Prawdopodobnie decydującym kryterium był dogodny dojazd, a także odległość od dużego miasta, np. Grodna, Mińska, Brześcia i Wilna. Ze źródeł wynika, że odległość szkoły od Wilna lub Grodna nie przekraczała 20 mil, czyli nieco ponad 140 km. Najbardziej oddalone były Widze (20 mil od Wilna i ponad 20 mil od Grodna)¹⁰.

Miasta Wydziału Litewskiego były znaczącymi ośrodkami życia politycznego i kulturowego, a niektóre także gospodarczego (Grodno i Postawy). Centralnymi miastami były Wilno – stolica Wielkiego Księstwa Litewskiego, ale też Grodno – miasto obradujących sejmów. Duże znaczenie miał też Białystok – miasto hetmana, hrabiego Klemensa Branickiego (1689–1771), który wraz z żoną Izabelą z Poniatowskich (1730–1808) dbał nie tylko o wizerunek miasta i jego rozwój gospodarczy, ale także o rozwój szkolnictwa. Izabela po śmierci męża wspierała nadal rozwój szkolnictwa w mieście¹¹.

Obszar Wydziału Litewskiego był terenem głównie zalesionym z bogactwem zwierzyny łownej. Te walory środowiska skłaniały dwór królewski do organizowania polowań. Był to też obszar rolniczy, a także teren o umiarkowanym rozwoju przemysłu. Ludność miejska trudniła się głównie rzemiosłem i handlem. Dla wielu mieszkańców Grodna miejscem zatrudnienia były zakłady i fabryki w ekonomii królewskiej Antoniego Tyzehnausa, a w Wiszniewie huta Joachima Chreptowicza. Miasta zapewniały też możliwość rozwoju duchowego, gdyż znajdowali się tu fundatorzy kościołów, cerkwi, bożnic. Tworzenie różnych ośrodków kultury świadczyło o zróżnicowaniu religijnym mieszkańców.

Poza rozwojem duchowym, miasta dawały też możliwość rozwoju kulturalnego

9 X. Wilno, [Raport wizytatora Franciszka Bienkowskiego z 1783 r.], in: *Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792*, oprac. Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974, p. 109.

10 W XVIII wieku 1 mila = 7,146 km. Zob. http://web.archive.org/web/20050311051809/http://www.festecourbiere.org/metric_pl.html [dostęp: 20 11 2017].

11 Henryk Mościcki, *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok: Wydawnictwo Magistratu m. Białegostoku 1933, p. 39–40; Marian Julian Lech, Dzieje i obraz Białegostoku w XVIII wieku, in: *Studia i materiały do dziejów Białegostoku*, t. 1, red. Jerzy Antoniewicz, Jerzy Joka, Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 1968, p. 129–130, 147–148.

mieszkańców. W wielu bowiem z nich (np. Wilno, Grodno, Postawy, Białystok) była np. okazja do oglądania widowisk teatralnych.

Większość szkół Wydziału Litewskiego znajdowała się w budynkach dawnych kolegów jezuickich. Natomiast szkoły, którymi kierowali pijarzy (Lida i Szczuczyn) funkcjonowały w budynkach ich zakonu.

Szkoły białostocka i wiszniewska miały budynki fundowane przez właścicieli miast. W Białymstoku dom przekazała szkole Izabela Branicka. Natomiast szkoła w Wiszniewie w 1776 roku rozpoczęła pracę w nowym domu, którego budowę sfinansował Joachim Chreptowicz. Niestety, po pożarze w 1782 roku szkoła została przeniesiona do budynków pobliskiej parafii i tam pozostała do końca funkcjonowania Komisji Edukacji Narodowej.

Na ogół warunki pracy były trudne, gdyż budynki były dość mocno zniszczone przez użytkowanie, ale także przez pożary, a czasami powodzie. Wymagały więc doraźnych napraw lub generalnych remontów. W związku z potrzebą zapewnienia należytych warunków do nauki, rektorzy i prorektorzy domagali się od Komisji większych środków na *sarta tecta*, czyli na remonty. Z uwagi na skromne fundusze trudno było oczekiwać od Komisji wybudowania nowych obiektów. Początkowo w trudnej sytuacji lokalowej była nawet szkoła białostocka, ale z pomocą przyszła Izabela Branicka, która przeznaczyła plac pod budowę nowej i zleciła opracowanie projektu budynku¹².

W chwili powołania Komisji Edukacji Narodowej istotnym zadaniem było jak najszybsze ustalenie nowej organizacji szkolnej, ale także podtrzymanie pracy dotychczasowych szkół. Do chwili ustanowienia nowego prawa, szkoły miały funkcjonować według dawnych planów i programów. Pierwsze przepisy Komisji w sprawie organizacji szkół miały co prawda charakter doraźny, ale już wprowadzały zmiany organizacyjne, które określiły cele, programy nauczania, a nawet metody pracy i wykorzystanie środków dydaktycznych. Większość zapisów znalazła się w *Ustawach* z 1783 roku.

Zgodnie z zapisami *Ustaw*, Komisja utworzyła szkoły wydziałowe 6-klasowe (wcześniej zwane wojewódzkimi) i 3-klasowe podwydziałowe (wcześniej powiatowe). W Wydziale Litewskim szkołą wydziałową, która sprawowała nadzór nad szkołami podwydziałowymi była szkoła w Grodnie – 6-klasowa o sześciu nauczycielach. 6-klasową szkołą Wydziału była także szkoła w Wilnie, ale miała ona status szkoły podwydziałowej, choć uważana była za szkołę wzorcową dla

12 Raport wizyty generalnej szkół wydziałowych grodzieńskich, brzeskich, kroskich, podwydziałowych akademickich wołkowyskich, pińskich, białskich, białostockich, kowieńskich, kretyńskich, podwydziałowych zakonnych lidzkich, szczuczyńskich, mereckich, wierzbolowskich, rosieńskich, poniewieskich, Wilkomirskich, odprawionej przez ks. Jana Erdmana teologii i prawa kościelnego doktora, kanonika inflanckiego, towarzysza Szkoły Głównej, wizytatora w roku 1788 Szkole Głównej dany, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (dalej – VUB RS), F2 DC 93, l. 17; *Raporty generalnych wizytatorów szkół*, p. 308, 510–511.

innych. Realizowała pełny program nauczania, korzystała z bogatej biblioteki i licznych środków dydaktycznych.

W *Ustawach* został także określony porządek roku szkolnego. W myśl przepisów rozpoczynał się on 29 września, a kończył 28 lipca¹³.

Rozpoczęcie i zakończenie roku szkolnego były ważnymi wydarzeniami społecznymi. Aby nadać im należyłą rangę *Ustawy* z 1783 roku określiły dokładny porządek tych uroczystości:

1mo. Rektor lub Prorektor sprosi gości na tę uroczystość, wszystkie zgromadzenia osoby obwieści. 2do. Odprawi się msza śpiewana z wezwaniem Ducha Ś[więtego]. 3tio. Na sali publicznym odprawom szkolnym wyznaczonej, nauczyciel wymowy mieć będzie stosowaną do okoliczności mowę, jednego roku łacińskim, drugiego polskim językiem, którą pierwszej Rektorowi i Prefektowi ukaże. 4to. Nastąpi czytanie uczniów do wyższych klas przeniesionych, a każdy z czytanych, z jednej strony na drugą po przed gości przechodzić będzie; przy wymienianiu wyraźnie się doda, który otrzymał nagrodę nadzwyczajną, wymieniając zasługę i nagrodę. 5to. Na koniec z przyzwoitą a krótką pochwałą przeczyta imiona tych obywatelów, którzy się do dobra edukacji w ciągu przeszłego roku przłożyli, z wytknięciem ich dobrodziejstwa lub przysługi; co z wiadomością Komisji czyniono być powinno. 6to. To gdy się zakończy, Prefekt podprowadza uczniów do klas swoich, i nauczycielom ich poruczy¹⁴.

Najprawdopodobniej szkoły przestrzegały tego schematu. Z uwagi na skąpe źródła, możemy to potwierdzić jedynie dla szkoły podwydziałowej wileńskiej. W *Opisie dziennym szkół wileńskich* znajdujemy wiele relacji świadczących o celebrowaniu różnych uroczystości szkolnych w tym właśnie porządku¹⁵.

Podczas roku szkolnego uczniowie mieli krótkie przerwy od nauki na czas świąt. Np. przed Bożym Narodzeniem lekcje odbywały się jeszcze w wigilię rano,

13 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*, 1783 r., Rozdz. XXI, p. 5to, in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 142. W myśl przepisów z 1777 r. wakacje trwały od 25 lipca do 25 września. Zob. Uniwersał do szkół wojewódzkich i powiatowych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim. Komisja Edukacji Narodowej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, 25 kwietnia 1777 r., in: *Ustawodawstwo szkolne*, p. 119.

14 *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej*, 1783 r., Rozdz. XXII, p. 8vo, in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 143.

15 *Dzieje domowe albo opis przez dni osobliwszych dziejów i wypadków zdarzonych w szkołach wydziałowych wileńskich zaczęty w miesiącu Wrześniu roku 1781, a doprowadzony do roku 1824*, in: *Opis dzienny szkół wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Diariusz znacniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastających*, Z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: drukarnia Józefa Blumowicza, 1876, p. 5, 6, 12, 25 i nast.

a po Świątach rozpoczynały 28 grudnia¹⁶. Komisja przyjęła też zasadę, iż uczniowie nie mogą wyjeżdżać do domu na dni świąteczne. Uznała bowiem, że przerwy zakłócają rytm kształcenia.

Doświadczenie uczy, iż takowe w biegu nauk, choć krótkie a częste przerwy, postępkowi w nich niezmiernie szkodzą, ciąg i odnowę lekcji psują, koszta rodziców i prace nauczycieliów zawodzą, że z siedmioletniego rachowania szkolnego przeciągu, dwie częściłożonego w samej rzeczy na uczenie się czasu liczyć nie można¹⁷.

Nauczycielami szkół w Wydziale Litewskim byli przede wszystkim ekszejuici. Poza nimi uczyli także zakonnicy ze zgromadzenia pijarów i dominikanów oraz księża świeccy. A zatem kadra była wykształcona głównie w szkołach zakonnych lub seminariach duchownych.

Poza kadram duchowną, od 1785 roku w szkołach Wydziału rozpoczęli pracę nauczyciele świeccy, przygotowani do zawodu w Szkole Głównej.

O miejscu pracy nauczyciela w szkole Wydziału Litewskiego decydowała Szkoła Główna. Każdy nauczyciel rozpoczynający pracę w szkole Komisji Edukacji Narodowej podpisywał submisję, czyli zobowiązywał się do przestrzegania *Ustaw*. W zamian był włączany do stanu akademickiego, a po 20 latach pracy mógł przejść na emeryturę, ewentualnie wcześniej na rentę, np. z powodu choroby lub podeszłego wieku. Z reguły właśnie nauczyciele starsi, którzy przepracowali w zawodzie wiele lat niechętnie wdrażali się do nowych wymagań, dotyczących przede wszystkim treści kształcenia i metodyki nauczania¹⁸.

Nauczyciele szkoły mieszkali na jej terenie, w wyznaczonych przez rektora lub prorektora pomieszczeniach i byli zobowiązani do uczestniczenia we wspólnym stole, czyli do wspólnego spożywania posiłków. Na ten cel mieli też przydzielone pieniądze z kasy Komisji. Była to tzw. „pensja stołowa”, w wysokości 650 zł polskich, którą nauczyciel przekazywał do kasy wspólnej¹⁹. Na uposażenie nauczyciela składała się ponadto pensja rączna, obejmująca dwie części: „pensję pierwiastkową” i „pensję dorobkową”. Pensja pierwiastkowa wynosiła 500 zł, a dorobkowa wzrastała o 50 zł za każdy przepracowany rok szkolny. Rektor szkoły

16 Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, 1783 r., Rozdz. XXI, p. 5., in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 142. W myśl *Uniwersału* z 1777 r., rok szkolny rozpoczynał się 26 września i trwał do 24 lipca. Zob. Uniwersał do szkół wojewódzkich i powiatowych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim. Komisja Edukacji Narodowej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, 25 kwietnia 1777 r., in: *Ustawodawstwo szkolne*, p. 120.

17 Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, 1783 r., Rozdz. XXI, p. 5., in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 142.

18 Irena Szybiak, *op. cit.*, p. 91.

19 *Ibid.*, p. 89–90.

wydziałowej otrzymywał dodatek funkcyjny, tzw. „pensję urzędową”, która wynosiła 1800 zł. Dodatek funkcyjny prorektora wynosił 600 zł.

Pensje były jednakowe dla wszystkich nauczycieli w kraju, a wypłacanie uposażenia było uzależnione od wpływów rat i procentów z dzierżawionych dóbr pojezuickich. Dlatego pensję nauczyciele otrzymywali w dwóch ratach: 1 października i 15 lipca. Wypłacał ją rektor wydziałowy za pokwitowaniem²⁰.

Po przepracowaniu 20 lat z dobrej woli nauczycielowi przysługiwała emerytura w wysokości 1000 zł. Chorzy nauczyciele mogli liczyć na rentę w wysokości 400 zł rocznie, z ważnych przyczyn Komisja podwyższała rentę do 600 zł.

Nauczyciele byli na ogół ludźmi młodymi w wieku 20-40 lat. Natomiast zakonnicy starsi – szczególnie ekszejuici, dość szybko decydowali się na emerytury. Byli wówczas nazywani nauczycielami zasłużonymi.

Przeglądając się gronu nauczycielskiemu Wydziału Litewskiego można zauważyć, że nauczyciele dość szybko włączyli się do pracy w nowej rzeczywistości oświatowej. Na ogół przestrzegali przepisów *Ustaw*, choć podważali słuszność niektórych z nich. Najbardziej zauważalny był protest wobec wspólnego stołu. Nauczyciele bowiem niechętnie wpłacali pieniądze na ten cel, a zdarzało się że wnosili pretensje co do jakości przygotowywanych posiłków. Poza tym, nauczyciele narzekali na zbyt skąpe środki finansowe lub opóźnienia w płatnościach, a także na niesprzyjające warunki pracy – zły stan budynków szkolnych i swoich mieszkań, a także brak pomocy szkolnych.

Pracę nauczycieli zakłóciła też sytuacja polityczna, szczególnie w okresie obrad Sejmu Wielkiego i przed drugim rozbiorem. O tych bieżących wydarzeniach i obawach pisał m.in. ks. Tadeusz Jurewicz, rektor szkoły wydziałowej w Grodnie do Marcina Poczubuta, rektora Szkoły Głównej Wielkiego Księstwa Litewskiego. W korespondencji podawał informacje np. o zbierającym się sejmie, o ważnych osobistościach przyjeżdżających do Grodna, ale także starał się w miarę obiektywnie ocenić sytuację polityczną²¹.

O miejscu pracy nauczyciela w konkretnej szkole decydował rektor Szkoły Głównej W. Ks. Lit. Natomiast o zatrudnieniu pijarów (szkoły w Lidzie i

20 Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, 1783 r., Rozdz. VI, p. 13-tio., in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 95.

21 Informacje przekazywane przez Jurewicza Poczubut wykorzystywał do redagowania artykułów, które publikował na łamach „Gazet Wileńskich”. Korespondencję Tadeusza Jurewicza przechowuje: Biblioteka Uniwersytetu Wileńskiego, Oddział Repkopiesów Listy szkolne do Marcina Poczubuta. VI Grodno, Listy ks. Tadeusza Jurewicza rektora grodzieńskiego i prefekta drukarni z lat 1783–1793 oraz listy profesorów, VUB RS, F2, DC 109. Zob. też Regina Jakubėnas, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, Kraków: Collegium Columbinum, 2005, p. 14 i nast.; Adam Fijałkowski, Irena Szybiak, *Nauczyciele szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim wobec wydarzeń politycznych w latach 1788–1793*, in: *Szkola polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, pod red. Ireny Szybiak, Adama Fijałkowskiego i Janiny Kamińskiej przy współpracy Katarzyny Buczek, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2010, p. 82 i nast.

Szczuczynie) i dominikanów (szkoła w Mereczu) decydowali prowincjałowie zakonni.

Z reguły przełożeni starali się zachować stabilność grona profesorskiego, ale nie zawsze było to możliwe. Dość znaczna rotacja była m.in. w szkole wileńskiej oraz w szkołach pijarskich w Lidzie i Szczuczynie oraz dominikańskiej w Mereczu. Tam zmiany zachodziły niemal każdego roku. Najdłużej pracującym nauczycielem w Mereczu był ks. Jan Styrpejko (Styrpejko), który uczył fizyki i matematyki²².

Podstawowym zadaniem nauczycieli było nauczanie i wychowanie młodzieży. W pierwszej i drugiej klasie nauczyciele uczyli wszystkich przedmiotów, a od klasy trzeciej powinni byli uczyć już nauczyciele specjaliści, choć jeszcze przez dłuższy czas utrzymał się podział na nauczycieli klas. W Wydziale Litewskim nauczyciele byli przypisani do konkretnej klasy, w której uczyli wielu przedmiotów²³. Zdarzało się jednak, że podpisywali się np. „nauczyciel wymowy”, „profesor fizyki”, „profesor matematyki”. W szkole wydziałowej grodzieńskiej oraz w szkole podwydziałowej wileńskiej pracowało sześciu nauczycieli, czyli w każdej klasie jeden nauczyciel uczył kilku przedmiotów.

Nauczyciel klasy pierwszej uczył gramatyki polskiej i łacińskiej, arytmetyki, geografii, nauki moralnej oraz kaligrafii. W klasie drugiej przekazywał te same treści, jakie były realizowane w klasie pierwszej, ale „w większej jednak obszerności, z stosowaniem się do pomnożonej z wiekiem pojętności i nabytych już nauk”²⁴.

W klasie trzeciej nauczyciel nadal uczył gramatyki, arytmetyki i nauki moralnej, a także nowych przedmiotów: geometrii, ogrodnictwa, historii starożytnego Wschodu z geografją. W klasie czwartej gramatykę zastępowała wymowa, arytmetykę algebra, a ogrodnictwo podstawy fizyki i rolnictwo. W tej klasie na lekcjach historii nauczyciel omawiał dzieje starożytnej Grecji z geografją.

Program klasy piątej nauczyciel realizował przez dwa lata. W pierwszym roku wykładał nowe przedmioty – botanikę i mineralogię oraz historię starożytnego Rzymu. Nadal uczył geometrii, fizyki i nauki moralnej. W drugim roku klasy piątej wykładał algebrę, naukę o zdrowiu, a także uczył rysunku mierniczego.

Nauczyciel klasy szóstej uczył wymowy i poezji, logiki, sztuk i rzemiosł, a także historii Polski²⁵.

Z uwagi na skąpe źródła ustalenie pochodzenia społecznego uczniów

22 Marek Miławicki OP, Styrpejko Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018, p. 610–611.

23 Tabela nauczycieli i wydatku na szkoły Stanu Akademickiego w prowincji Wielkiego Księstwa Litewskiego od dnia 1 października 1793 do dnia 1 października 1794, in: *Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1786–1794*, oprac. Tadeusz Mizia, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969, p. 352–354.

24 Ustawy Komisji Edukacji Narodowej, 1783 r., Rozdz. XV: Klasy i nauki, in: *Ustawy Komisji Edukacji Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane*, p. 123.

25 *Ibid.*, p. 120–129; Ambroise Jobert, *op. cit.*, p. 283–284.

szkół Wydziału Litewskiego jest trudne. Zachowane szcątkowe spisy dla szkół w Grodnie, Białymstoku i Wiszniewie nie dają bowiem pełnej wiedzy. Wydaje się, że w znacznej liczbie do szkół uczęszczały dzieci zamożnego mieszczaństwa, urzędników miejskich i ziemskich, a także dzieci szlacheckie.

Komisja chciała, aby jak największa liczba dzieci uczęszczała do szkół, w związku z tym przyjęcie ucznia do szkoły ograniczało się jedynie do wpisu imienia, nazwiska, wieku i miejsca zamieszkania. Ponieważ *Ustawy* nie określały rozpiętości wiekowej, to w szkołach Wydziału Litewskiego możemy dostrzec duże zróżnicowanie pod tym względem. Np. w szkole grodzieńskiej i białostockiej najwięcej było uczniów 12–16-letnich, ale było także kilkoro uczniów 6–9-letnich i 21–28-letnich. Chłopiec wstępujący do szkoły okazywał patent poświadczający swoją wcześniejszą edukację. Dzieci w wieku 6–9 lat zapewne nie mogły przedstawić takiego dokumentu, ich nauka w szkole rozpoczynała się od kształcenia elementarnego²⁶.

Najwięcej uczniów uczęszczało do szkoły wileńskiej. Ich liczba wynosiła od ponad 280 do ponad 500 uczniów, a w roku szkolnym 1790/1791 przekroczyła nawet 570. We wszystkich szkołach Wydziału liczebność uczniów była zwykle najwyższa w klasie pierwszej i drugiej, potem znacznie się obniżała. Po ukończeniu pierwszej, ewentualnie drugiej klasy uczniowie opuszczali szkołę i nie kontynuowali nauki. Zapewne przyczyny takiego stanu były różne, np. mały „postępek” w nauce i brak promocji do klasy wyższej, ale także względy finansowe, które uniemożliwiały rodzicom opłacenie nauki poza domem. Do klas szóstych: w szkole wydziałowej grodzieńskiej i podwydziałowej wileńskiej lub do klas trzecich szkół podwydziałowych uczęszczało jedynie kilkoro uczniów.

W myśl przepisów Komisji uczniowie nie mogli mieszkać na terenie szkoły. Mieszkali więc w wynajmowanych kwaterach lub na stancjach, a także w konwiktach. Jak podał Józef Łukaszewicz, w 1788 roku Komisja utrzymywała 183 uczniów, wywodzących się z ubogiej szlachty, na co wydawała 78,900 zł. Największym konwiktem na Litwie był konwikt wileński, w którym mieszkało 60 konwiktów²⁷. Tych danych nie potwierdzają raporty wizytatorów, gdyż już w 1783 roku pisali oni o utrzymaniu w Wilnie 73 konwiktów²⁸. Poza Wilnem, konwikty były jeszcze w Białymstoku i Wołkowysku.

Uczniowie młodszy znajdowali się pod opieką dyrektorów. A funkcje te sprawowali nauczyciele lub kaznodzieje, ale często też starsi uczniowie. W związku z tym były narzekania na nienależyte wywiązywanie się z obowiązków dyrektorów. W Wilnie wizytator Erdman zauważył m.in., że dyrektorzy niezbyt sumiennie pilnują przygotowywania zadań domowych przez uczniów.

26 Raporty i pisma szkół podległych do Szkoły Głównej, 1781–1797, VUB RS, F2, DC 102, l. 1–5v, 14–26v, 116v–119.

27 Józef Łukaszewicz, *op. cit.*, t. 2, p. 331–332.

28 X. Wilno, [Raport wizytatora generalnego Franciszka Bieńkowskiego z 1783 r.], in: *Raporty wizytatorów generalnych*, p. 110.

Uczniowie uczęszczali na lekcje w wymiarze 20 godzin tygodniowo. Nauka języków obcych, francuskiego lub niemieckiego, była nadobowiązkowa.

Mimo iż Komisja zakładała świeckość szkoły, religia była obecna w życiu codziennym uczniów i stanowiła ważną część wychowania moralnego. Uczniowie uczęszczali na lekcje religii, które odbywały się w kościele. Do kościoła przychodzili także na poranne msze, które rozpoczynały każdy dzień. Poza tym, uczniów obowiązywały rekolekcje oraz spowiedź miesięczna i Wielkanocna. Uczestniczyli oni również w wielu mszach okolicznościowych, m.in. z okazji patronów szkolnej edukacji – Św. Jana Kantego, Św. Kazimierza i Św. Stanisława Kostki. W tych wydarzeniach, poza społecznością szkolną, uczestniczyli także zaproszeni goście.

Utworzone przez Komisję Edukacji wydziały stanowiły zwarty system administracji szkolnej, który funkcjonował zgodnie z ustalonymi przepisami, wspólnymi dla Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Szkoły Wydziału Litewskiego pracowały zgodnie z zaleceniami Komisji i ustanowionym prawem szkolnym, czyli *Ustawami*. Wychowywała się w nich młodzież, która w przyszłości w sposób świadomy pracowała na rzecz swojego gospodarstwa, najbliższego otoczenia, a w swym działaniu kierowała się troską o los Rzeczypospolitej Obojga Narodów.

Źródła drukowane i literatura

- Dzieje domowe albo opis przez dni osobliwszych dziejów i wypadków zdarzonych w szkołach wydziałowych wileńskich zaczęty w miesiącu Wrześniu roku 1781, a doprowadzony do roku 1824, in: *Opis dzienny szkół wileńskich, Akademii i Uniwersytetu oraz Diariusz znacniejszych wypadków w Wilnie od roku 1781, po rok 1824 nastąbich*, Z autentycznego dokumentu ogłosił Władysław Tekieliński, Wilno: drukiem Józefa Blumowicza, 1876.
- Komisja Edukacji Narodowej Korony Polskiej i W. X. Litewskiego, w Warszawie 24 października 1773 r. [Uniwersał], in: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej – rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i zaopatrzył wstępem oraz przypisami Józef Lewicki, Kraków: Arct, 1925.
- Konarski Stanisław, De viro honesto et bono cive ab ineunte aetate forzando, tłum. Irmina Lichońska, in: *Źródła do dziejów wychowania i myśli pedagogicznej*, t. I: *Od wychowania pierwotnego do końca XVIII stulecia*, wybór i opracowanie Stefan Wołoszyn, Kielce: Strzelec, 1995.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1773–1785*, oprac. Mieczysława Mitera-Dobrowolska, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Protokoły posiedzeń Komisji Edukacji Narodowej, 1786–1794*, oprac. Tadeusz Mizia, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1969.
- Raporty generalnych wizytatorów szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim 1782–1792*, oprac. Kalina Bartnicka i Irena Szybiak, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1974.
- Uniwersał do szkół wojewódzkich i powiatowych w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim. Komisja Edukacji Narodowej Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego, 25 kwietnia 1777 r., in: *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji Narodowej – rozporządzenia, ustawy pedagogiczne i organizacyjne (1773–1793)*, zebrał i zaopatrzył wstępem oraz przypisami Józef Lewicki, Kraków: Arct, 1925.
- Ustawy Kommissyi Edukacyi Narodowej dla stanu akademickiego i na szkoły w krajach Rzeczypospolitej przepisane = Tautinės Edukacijos Komisijos nuostatai, skirti akademianiam luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose = The Statutes of the Commission of National Education as prescribed*

- for the academic estate and for the schools in the lands of the Commonwealth: roku 1783*, red. nauk. Kalina Bartnicka, Warszawa: Ministerstwo Edukacji Narodowej, 2015.
- Bartnicka Kalina, *Wychowanie patriotyczne w szkołach Komisji Edukacji Narodowej*, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Zak”, 1998.
- Barycz Henryk, Zagadnienie uniwersyteckie w epoce Oświecenia, in: *Pamiętnik VII Zjazdu Historyków we Wrocławiu*, t. II, z. 1, Wrocław: Polskie Towarzystwo Historyczne, 1948.
- Dutkowska Renata, *Komisja Edukacji Narodowej. Zarys działalności, wybór materiałów źródłowych*, Wrocław etc.: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973.
- Fijałkowski Adam, Szybiak Irena, Nauczyciele szkół Komisji Edukacji Narodowej w Wielkim Księstwie Litewskim wobec wydarzeń politycznych w latach 1788–1793, in: *Szkola polska od średniowiecza do XX wieku między tradycją a innowacją*, pod red. Ireny Szybiak, Adama Fijałkowskiego i Janiny Kamińskiej przy współpracy Katarzyny Buczek, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 2010.
- Jakubėnas Regina, *Prasa Wielkiego Księstwa Litewskiego w II połowie XVIII wieku*, Kraków: Collegium Columbinum, 2005.
- Jobert Ambroise, *Komisja Edukacji Narodowej w Polsce (1773–1794) – jej dzieło wychowania obywatelskiego*, przełożyła i uzupełniła Mirosława Chamcówna, przedmową opatrzył Henryk Barycz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1979.
- Kamińska Janina, *Universitas Vilnensis. Akademia Wileńska i Szkoła Główna Wielkiego Księstwa Litewskiego 1773–1792*, Pułtusk: Wyższa Szkoła Humanistyczna; Warszawa: ASPRA-JR, 2004.
- Lech Marian Julian, Dzieje i obraz Białegostoku w XVIII wieku, in: *Studia i materiały do dziejów Białegostoku*, t. 1, red. Jerzy Antoniewicz, Jerzy Joka, Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe, 1968, p. 129–148.
- Leśnodorski Bogusław, Uniwersytety w epoce Oświecenia, in: *Kwartalnik Historyczny*, 1964, nr 4, p. 893–912.
- Łukaszewicz Józef, *Historia szkół w Koronie i Wielkim Księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, t. 2, Poznań: nakładem Księgarni Jana Konstantego Żupańskiego, 1850.
- Miławicki Marek OP., Styrpeyko Jan, in: *Komisja Edukacji Narodowej 1773–1794. Słownik biograficzny*, red. Andrzej Meissner, Agnieszka Wałęga, Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki Polskiej Akademii Nauk, 2018.
- Mościcki Henryk, *Białystok. Zarys historyczny z 22 ilustracjami*, Białystok: Wydawnictwo Magistratu m. Białegostoku, 1933.
- Pohoska Hanna, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji Narodowej. Monografia z dziejów administracji szkolnej Komisji Edukacji Narodowej*, Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL, 1957.
- Szybiak Irena, Z dziejów szkoły, in: *Sztuka nauczania. Szkoła*, pod red. Krzysztofa Konarzewskiego, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1991.

JANINA KAMIŃSKA – doktor habilitowany, profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Warszawskiego, pracuje w Zakładzie Humanistycznych Podstaw Pedagogiki. Interesuje się historią Uniwersytetu Wileńskiego oraz Komisji Edukacji Narodowej.

E-mail: j.kaminska@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0002-4674-8669

LIETUVOS ŠVIETIMO APYGARDOS MOKYKLOS TAUTINĖS EDUKACINĖS KOMISIJOS MOKYKLŲ STRUKTŪROJE

JANINA KAMIŃSKA

Varšuvos universitetas

Tautinė edukacinė komisija jos sudarymo metu 1773 m. dar neturėjo savo būsimos organizacinės struktūros vizijos. Šios struktūros kūrimas truko gana ilgai ir buvo patvirtintas tik po dešimties metų, 1783 m. Tautinės edukacinės komisijos nariams priėmus „Nuostatus, skirtus akademiniam luomui ir mokykloms Respublikos kraštuose“. Remiantis šiais „Nuostatais“, Abiejų Tautų Respublika buvo padalyta į 10 švietimo apygardų: 6 – Lenkijos Karalystėje ir 4 – Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje įsteigtos Lietuvos, Naugarduko, Žemaitijos ir Polesės švietimo apygardos.

Straipsnyje pristatomas bendras Lietuvos apygardos vidurinių mokyklų, veikusių Gardine, Vilniuje, Balstogėje, Vyšniave, Pastovyse, Valkaviske, Merkinėje, Lydoje ir Ščiutine, vaizdas. Atskleidžiama šių mokyklų veikla, mokytojų korpusas, mokinių sudėtis, mokymo programos įgyvendinimo problemos, mokymo sėkmės ir nesėkmės.

Reikšminiai žodžiai: Tautinė edukacinė komisija, Lietuvos apygarda, Lietuvos apygardos mokyklos, Tautinės edukacinės komisijos nuostatai.